

HURŞİT DOSTMUHAMMED'İN “BOZOR” (PAZAR) ROMANINDA TOPLUMSAL SORUNLARIN YORUMLANMASI

Khurshid Dostmuhammad “Bozor” Novel Interpretation Of
Social Problems

Nilüfer DİLMURADOVA *

Özet

Özbek yazarı Hurşit Dostmuhammad'in *Bozor (Pazar)* romanının Özbek milli edebiyatında sembolizme dayalı modernist metotla yazılmış olması, edebi ve sanatsal düşüncenin yönünü belirlemede ayrı bir öneme sahiptir. Bu makalede *Bozor* romanında dünya hayatı, şahıs ve toplumla ilgili sorunlar, insanın manevi dünyasının çelişkili mahiyeti üzerinde durulmuş; bu romanla Modern Özbek Edebiyatında estetik idealler ve yaratıcılık yönünün net bir şekilde belirlendiği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Modern Özbek Edebiyatı, geleneksellik, karakter, modernist metot, misti romantizm, felsefi roman, eserin yapısı.

Abstract

Bozor novel has recently been unique literary newness in Uzbek national literature, in this article and there is a scientific argument on the commencement of important literary esthetic direction based on symbolic modernistic styli, in the novel likewise world and life, society, human personality and the essence of spiritual world are expressed perceiving by conflicting experiences.

Key words: Modern Uzbek literature, traditionallity, character, modernistic method, mystic of romanticism, philosophical novel, structure of novel.

Özbek yazarı Hurşit Dostmuhammad 8 Ocak 1951'de Taşkent'te doğdu. Taşkent Devlet Üniversitesinin Gazetecilik Fakültesini bitirdi (1973). İlk kitabı 1989'da yayımlanan *Hovli Etagidagi Uy* (Avlu Yanındaki Ev)dür. Yazarın *Pano*h (Sığınak), *Nigoh* (Bakış), *So'roq* (Soru), *Sof O'zbekcha Qotillik* (Tam Özbekçe Katillik), *Oromkursi* (Dinlenme Koltuğu), *Kuza...* (Su Testisi), *Hicronim Mingdir Mening* (Hicranım Bindir Benim) gibi uzun

---

* Okutman, Özbekistan Milli Üniversitesi Özbek Filolojisi Fakültesi, nilufer.75@mail.ru

hikâyelerinden sonra, 2000 yılında *Bozor* adlı romanı yayımlandı. Yazarın daha sonraki yıllarda yazdığı hikâyelerinden seçmeler mahiyetindeki eseri 2006'da yayımlanan *Beozor Qushning Qarg'ishi* (Zavallı Kuşun Bedduası)dir.

Mutasavvıf âlim ve mütefekkir şair Mevlâna Celâlettin Rumî “Dert daima insanın doğruyu bulmasına vesile olur. Bu dünyada her türlü arzuyu gerçekleştirmek için insanın yüreğinde istek, heves ve dert olması gerekir. Aksi takdirde insan, hiçbir şey yapamaz. Dert ve zahmet çekmeden insan hiç bir amacına ulaşamaz”¹ der.

Mevlâna'nın dile getirdiği bu düşünceler ünlü Özbek yazarı Hurşit Dostmuhammed'in yazarlık faaliyetine ilham kaynağı olmuş, adeta onun eserlerine sinmiştir. Hurşit Dostmuhammed'in *Bozor* romanında hayat manzaralarının, öncelikle sosyal ve felsefi unsurlarla yoğrulmuş derin ıstıraplar vasıtasıyla canlandırılması boşuna değildir. Bu bir başka ifadeyle, Özbek millî edebiyatının yepyeni eseri olarak teşekkül eden bu roman, insanın dertlerini derinlemesine anlama ve bunları söz sanatının inceliklerine uygun bir şekilde yazma çabasının sonucudur.

Roman yayımlandıktan kısa bir süre sonra tartışmalar başlamıştır. Öyleki, bu kitap okurları düşündürürken, edebiyat araştırmacılarının da eleştirilerine maruz kalmıştır. Örneğin Sanjar Sodiq, H. Dostmuhammed'in *insanı yücelten marifetperverlik ruhuyla beslenmiş büyük bir felsefi roman yazmayı başardı*²ğini belirterek, romanın başarısı ve bazı eksiklikleri hakkındaki düşüncelerini dile getirir.

Sanjar Sodiq, *Bozor* romanında yazarın günlük hayatı pazarla karşılaştırdığını; pazardaki gerçekleri, oradaki insanlar arasında yaşanan sorunlarla birlikte buradaki manzaraları da cesurca kaleme aldığını, dolayısıyla, günümüz insanının iç ve dış dünyasını tasvir ederken çeşitli sembollerden, modern yöntemlerden ve romantizmin imkânlarından yararlandığını belirtir.

Umarali Narmatov ise kendisiyle bu roman hakkında yapılan sohbette *Bozor* ve *O'tkan Kunlar* (Geçmiş Günler) romanları arasında belli müşterek

¹ Mavlono Jaloliddin Rumi, *İçingdaki Ichingdadir*, Tashkent, Yozuvchi, 1997, s. 26.

² Sanjar Sodiq “Haqqoniylik Kuchi”, “Özbekiston Adabiyoti va San'ati” gazetesi, 8 Kasım 2000.

yönlerin bulunduğu altını çizer. U. Narmatov, Abdullah Kadiri'nin *O'tkan Kunlar* romanıyla başlayan XX. asrın H. Dostmuhammed'in *Bozor* romanıyla sonuçlanmasının tesadüf olmadığını vurgular ve bunda bir maksat olduğunu dile getirir. Bu, Hurşit Dostmuhammed'in Abdulla Kadiri'nin roman mektebinden haberdar olması ve onun oluşturduğu geleneklerden yararlanmasıdır.

H. Dostmuhammed *Bozor* romanının ana kahramanına, *O'tkan Kunlar* romanının kahramanı olan Atabek'e uygun olarak Fazılbek adını vermiştir. Atabek Çar Rusyasının baskını arifesinde halkı kurtarmanın maddi ve manevi yollarını ararken, Fazılbek de uzun bir süre hüküm sürmüş olan istibdadın³ parçalanması esasında istiklâlin ayakta durmaya başladığı dönemde hürriyetin tecellisini beklemekte ve bunun gerçekleşmesi için yollar arar. Hem Atabek hem de Fazılbek fitraten âlicenap ve samimi insanlardır. Her ikisi de cehaletin bir belirtisi olan zorla ve körü körüne evlendirme âdetiyle karşı karşıya kalmış ve bu yüzden çok eziyet çekmişlerdir.

Umarali Narmatov düşüncesini biraz daha daha genişleterek "Yine birçok benzer yönleriyle *O'tkan Kunlar* romanını hatırlatan *Bozor* romanı konusu, düşüncenin ifade edilme tarzı, yapı hususiyetleri, eser kahramanlarının kaderleri ve karakterleri, kahramanların iç dünyasının tasviri, olayların tahlilindeki edebi yönleriyle tamamıyla yeni bir eserdir."⁴ der.

U. Narmatov, *Bozor* romanıyla ilgili en önemli hususu da şöyle dile getirir: Arayışında en zor ve karmaşık yolu tercih eder. Yazar modernist akımdan, mecaza yakın duran absurdizm (anlamsızlık) metodundan yararlanmanın yanı sıra canlı poetik söz hazinesinden de istifade etmiş, millî edebiyat geleneklerini yenilemeye çalışmıştır. Bundan dolayı roman, hem edebi, hem de felsefî güce sahiptir."⁵ Ancak bizim kanaatimize göre, *Bozor* romanını hem içerik hem yapı bakımından tamamıyla *O'tkan Kunlar*'e benzetmek doğru olmaz, hatta bu biraz tuhaf da gelebilir. Zira Umarali Narmatov'la konuşan Dilmurat Kuranov da buna işaret etmiştir.

---

³ Sovyetler Birliği nazarda tutuluyor.

⁴ Normatov U., *Ijod Sahri*, Toshkent, Sharq, 2007, s. 229-230.

⁵ Normatov U., *Ijod Sahri*, Toshkent, Sharq, 2007, s. 229-230.

Genel olarak bakıldığında söz konusu iki eserin hem konu, hem amaç bakımından müşterekliği olsa da onlar şekil, tasvir hususiyetleri, anlatım tekniği, üslûp, psikoloji ve dramatik yönlerden birbirinden oldukça farklı eserlerdir. Yani bu yönleriyle söz konusu eserlerin her biri müstakil eser özelliği gösterir. Daha açık bir ifadeyle, *O'tkan Kunlar* romanı poetik romantizm temayülünde, ama tavizsiz gerçekçi anlatımda tasviri esas alırken *Bozor* romanı geleneksel realizm, mecazi modern ve mistik romantizmle beslenmiş mecazi ve felsefi tasvire dayanmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki, yazar başından sonuna kadar (düğünden çözüme kinayelerle zenginleştirilen kısım ve ateşin ifadeler aracılığıyla okuyucuyu hemen ağır felsefi girdabın içine sokmaktan ve eğitim selinin önüne atmaktan kaçınmaz. Aynı şekilde okuyucuyu, esas aldığı estetik ideal ile gâh sevinçle gâh ıstırap çekerek yaşamaya mecbur eder. Romandaki mistik romantizm ve mecazilik hususiyetleri, onun konu ve kompozisyon yapısını aydınlatmakla birlikte, toplum psikolojisini bireyin davranışına, bireyin davranış ve psikolojisini de topluma taşır.

Bu yönlerden *Bozor* romanı mahiyet itibarıyla daha çok Frans Kafka'nın *Dönüşüm* ve Alber Camü'nün *Veba* romanlarını hatırlatmaktadır. Yani, *Dönüşüm* ve *Veba* romanlarına özgü mecazi modern ve mistik romantizmle mütenasip olan mecazi-felsefi yöntemin *Bozor* romanının yapısına da uygun olduğu görülür.

Dönüşüm romanında olduğu gibi, *Bozor* romanında da ana konuyu güçlendirmeye hizmet eden olaylar, yine onun etrafındaki diğer büyük küçük olayların mecaz anlam taşıdığı görülür. Romandaki karakterler, özellikle, baş kahramandan en küçük karakterlere kadar mecazi nitelikleriyle dikkat çeker. Hatta romanda modern mitoloji örneklerine de rastlanabilir. Buna göre, olayların akışında Zar Bobo da Nojins gibi mitolojik karakterlere rastlanır.

Aşağıda, örnek olarak, Naynov Zakun'un kaderini akıl almaz dereceye getiren, insana ıstırap veren maceraları gözden geçirmeye çalışacağız.

Dönüşüm romanında Yozef K.'nin suçlu olup olmadığını öğrenmek zordur. Kendisinin hapse atılma sebebi de bilinmez. *Bozor* romanında da Naynov Zakun'un nasıl öldürüldüğü, katillerinin kim olduğu eserin sonuna kadar meçhul kalır. Onun cesedi otopsi yapılması için bir kaç morga götürülür. Dolayısıyla, cenazenin defnedilmesi de hep ertelenir.

Belli ki, gerçek hayatta böyle bir karışık durumun olması pek inandırıcı değildir. Öyleyse yazar olayları mecazi şekilde abartırken, yasaların istendiği gibi yerine getirilmediğini, hukuk normlarına uyulmadığını, yasaların sosyal hayattan kopuk kaldığı ve bunların düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğuna ima etmektedir.

Albert Camus'nün farklı bir poetik maharetle yazılmış Veba romanındaki mecaz ile H. Dostmuhammed'in *Bozor* romanında kullandığı mecaz arasındaki müştereklikte de işte böyle felsefi ve estetik bütünlük görülmektedir. Önemlisi, Veba romanında da, *Bozor* romanında da estetik ideal farklı mahiyetlerdeki psikolojik ortamda oluşur. Farklı tipler ve insanların kaderleri arasında geçen psikolojik mücadele, bir zincir oluşturur. Farklı tipler ve kaderlerle yan yana hareket eden mecazi karakterler, eserin sanatsal özelliği ve felsefi mantığını kuvvetlendirerek, toplumda egemen düzensizlik psikolojisini geniş kapsamda açığa çıkarır.

Albert Camus'nün Veba romanında büyük bir şehri dünya hayatının simgesi olarak tasvir ederken, Hurşit Dostmuhammed *Bozor* romanında pazarı dünya hayatına benzetir. Eğer Veba romanında yazar, hasta fareler sürüsünün şehrin altını kazarak onu devirmeye çökertmeye, veba hastalığını yayarak insanlığın çaresizliğe mahkûm varlıklardan başka bir şey olmadıklarını kanıtlamaya çalıştığına işaret eder. Bunu yaparken de *Bozor* romanında hızlı şekilde üreyerek çoğalan farelere önderlik eden açgözlü küçük yaratık Nacins'in, pazarda kaos ortamı oluşturarak esnaf arasında hırsızlık, dolandırıcılığın artmasına kin ve düşmanlığın ortaya çıkmasına neticede buradakiler arasında kavgaların başlamasına neden olduğu anlatılmıştır.

Veba romanında olduğu gibi *Bozor* romanında da insanın bedenini ve ruhunu zorlayan koşullar, kin ve nefreti hakeden kötü bir ortam tasvir edilir. İşte bu koşullar ve ortamın tasviri romanın sanatsal ve felsefi anlamına gizlilik katar. Daha önemlisi, roman kahramanlarından biri olan Fazılбек ve diğer karakterlerin psikolojik yönden değişimleri abartılarak anlatılır.

Bozor romanında onlarca şahsın hayatı, yaşam tarzı, davranışları düzenli ve inandırıcı şekilde anlatılmıştır. Ama bu o kadar önemli değildir. Mühimi yazar birbirine zıt, birbirini inkâr eden kaderler, inançlar, meslekler ve akımların mahiyetini bir bütün olarak göstermeye dikkat etmiştir.

Bununla birlikte yazar, romanda estetik ideal ve yaratıcılık tavrını net bir şekilde belirlemiştir. Bu sebeple eserin başkahramanı olan Fazılбек'le gönülden birliktedir, o, Fazılбек'in çok değer verdiği arzu ve umutları onunla paylaşmaya hazırdır. Ama pazardaki ortam, esnafın psikolojisiyle uzlaşmadan necat bekleyen delikanlıyı zorla yönetmeyi aklının ucundan bile geçirmez. O kendi isteğine göre rahat davranabilmek, sorunlar üzerinde düşünmek, insanların davranışlarını kontrol etmek, iyilikten yana olmak, kötülüğü reddetmek için imkân bulmaya çalışır. Bu esaslar, onun ölçüleri felsefi ve sanatsal estetik yönünden dengeyi sağlamasına yardımcı olan faktörlerdir.

Buna rağmen, yazar romanın başından sonuna kadar poetik tasvir ve psikolojik yorumu tek akış ve bir bütün mahiyetinde istikrarlı şekilde elinde tutma imkânı bulamaz. Sonuçta romanın konusu, yapısı, kurgusu ve üslûp ölçüsünde bazı kopukluklar meydana gelmiştir. Ünlü eleştirmen Sanjar Sodiқ yukarıda adı geçen makalesinde şunu da belirtmiştir: *“Yazarın kendi düşüncelerini ayrıca vurgulaması, bağıra çağıra izah etmeye çalışması kendisinin bile görüşlerinde eksiklikler bulunduğunu fark ettiğini göstermektedir”*⁶. S. Sodiқ'a göre, tasvir unsurlarının gerektiği ölçüde orantılı olmaması, belirtilen eksiklikleri meydana getiren nedenlerden biri olmalıdır.

Sanjar Sodiқ'ın ortaya attığı düşüncelerin doğru olduğunu belirterek, şunu ekleyebiliriz: Yazar, romanda bir değil, birçok üslup ve metodu; özellikle, geleneksel modernist üslubu, mecaz, romantizm ve mistik romantizm metotlarını müşterek şekilde kullanmaya çalışmıştır. Bu üslup ve metotların bir romanda müşterek şekilde kullanılmasının zor olması tabii olarak dengenin bozulmasına sebep olmuştur.

Gerçekten de dikkat edilirse, bazı yerlerde tasvir veya betimleme yerine ifade etme, bildirme, belirtme ya da vurgulama, olup bitenlerin kötü sonuçlarıyla ilgili yorum yapma, bilgi verme ve felsefe yapma çabası öne çıkmıştır. İnsanların vicdanları ve inşafını hırsla kaptırmaları sebebiyle pazara benzeyen dünyada yaşama düzeninin raydan çıktığı ve bunun devam ettiği, her tarafın haram, bencillik ve işe yaramazlıklarla dolup taşıdığı yazarın ve eser karakterlerinin dilinden defalarca vurgulanmıştır. Bize göre, gerçek

---

⁶ Sanjar Sodiқ, *agm*.

yaşamdan alınan sahneler ve insanların gönlündeki evriliş, sanatsal betimleme ve estetik tasvir yoluyla verilmiş olsaydı, daha uygun olurdu.

Genel olarak, yazar geleneksel realizm, modern romantizm ve mistik romantizm yöntemlerini müşterek şekilde kullanmaya çalışır: Karakterlerin ruh hallerini kısaca ifade etmeye, gerçekçilik ve sembolizm unsurlarını aynı noktada birleştirmeye çalışır ve bir anlamda da bu amacına ulaşır. Yazar, eserin yapısı ve içeriğinde estetik, felsefi ve psikolojik yorumlara ağırlık vermek suretiyle sosyal hayatın heyecanının öne geçmesini, karakterlerin eserin konu ve yapısında tam anlamda manevi ve ahlâki dereceye ulaşmasını ister.

Hurşit Dostmuhammed Panoh, *So`roq*, *Oromkursi* gibi uzun hikâyeleri ve birçok öykülerinin merkezinde, hırs ve insanın mahiyetiyle ilgili sorular yer alır. Özellikle, *Bozor* romanında da bu mahiyetteki sorunları ana konu olarak seçmiştir. Ayrıca, romanda hırs ve insanın mahiyetiyle ilgili sorunların dışında, önemli sosyal ve ahlâki sorunların da estetik sanatsal yorumuna geniş yer verilmiştir. Mühimi, yazarın kaleme aldığı bu sorunların her biri farklı felsefi konu olarak ortaya çıkar ve eserin içerik ve mahiyetini aydınlatır.

Umarali Narmatov'la röportaj yapan Dilmurat Kuranov, romanın estetik sanatsal felsefesinin *pazar*, *çayhane* ve *kıraathane* olmak üzere üç unsur temelinde kurulduğunu belirtir.⁷ Ama yazarın yazarlık prensipleri, eserin estetik ideali ve sanatsal mahiyetiyle doğrudan alâkalı olan bu meseleye biraz farklı yönden bakılmalıdır. Bize göre, eserdeki esas mecazi unsur *pazardır*. Eserdeki diğer unsur ve karakterler de yardımcı simgelerdir. Örneğin, *çayhana* ve *kıraathaneyle* birlikte *Insofiyeler*, *Ajapzotlar*, *Nojins*, *Zar Bobo*, *Egom Bobo*, *Naynov Zakun*, *Qarasoqol tilenchi*, *yugurdak*, *kampir*, *ariston*, *qapgan*, *hendekteki at*, *belirsiz gölge* vb. Felsefi mahiyeti bakımından bu simgelerin yanı sıra eserde anlatılan nefis vesvesesi, aşk ve gençlik, doğum ve ölüm, evlenme gibi unsurlar pazar, yani dünya ve hayatı saran diyalektik gelişme zincirinin küçük büyük halkalarıdır.

Esas mecaz karakter olan pazar, iyilik ve kötülük arasında geçen sonsuz çarpışmalara tanık olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de yaşanacak dünya

⁷ Kuranov D., "Adabiyot Nadir Yoxud Cho'lponning Mangu Savoli", *Adabiy-Tanqidiy Maqolalar*, Tashkent, Zarqalam, 2006.

bu eski modele benzetilmektedir. Dünya hayatında var olan her manzara ve durum, insanın yaşam tarzı, faaliyeti ve ruhuyla yan yana olan pazardaki sürece kimse seyirci kalamaz.

Yazar görünüşü birbirinden farklı olan insanların psikolojik durumlarını, nefis ve hırsın aç ve toku birbirine benzetebilme özelliğini felsefi mantık sayesinde açığa çıkarır. Pazar vasıtasıyla da dünya ve toplum, olan haliyle ve inandırıcı manzara mahiyetinde gözler önüne serilir. Yazarın düşünme yönteminde de mecazi felsefe hâkimdir. Pazar, gerçekten, eserin konu ve yapısını tek öncü remzi kavram olarak bütünleştirir.

Yazarın yorumuna göre, insaf ve diyanet, iman ve adalet her zaman aynı, kati şekilde uygulanmıyorsa, pazarda kötülüğün en problemlı parçası olan cahillik belası ürer ve çoğalır; hırs artar, çaresiz kalan pazar yalan ve dolandırıcılığa müsaade eder. Zamanın şartlarının gereği pazarda onun dokuzunu aldıktan sonra geri kalan birine de göz dikenlerin çoğalması, ticaret kurallarına, vicdan ve insafın değil, ihanet ve dolandırıcılığın egemen olması, pazarın asıl görünümünü kaybetmesi ve çökmek üzere olması doğaldır.

Ne yazık ki, pazarda akla karayı, acıyla tatlıyı karıştıran olağanüstü durum, iyilikten uzak olan bu psikoloji herkesi aynı şekilde rahatsız etmez. Bu faciaya kayıtsız kalan bencil ve gafil insanların kalp gözleri kördür. Kalp gözü kör olan satıcılar mallarını överek pahalıya satmak, yine aynı şekilde olan alıcılarsa başkasının malını aşağılayarak ucuza almak için uğraşır. Demek ki, bu varlıklar toplumu felâketin eşiğine getirebilecek tehlikenin mahiyetini kavramaktan acizdirler.

Yazar sadece Fazılbeğ'in gelmesi kesin olan musibetin ne olduğunu derinden hissedebildiğini, onun psikolojisini felsefi yolla açıklayarak, ruhi hâlini anlatma yoluyla teyit eder. Olayların gelişmesinin, ruhi evriliş ve çarpışmaların Fazılbeğ'in kalbindeki iyilik ve güzelliğe olan ihtiyaçla ilişkili şekilde telkin edilmesi, sanatsal süsü güçlendirmenin yanı sıra onun estetik mahiyetini de derinleştirir.

Pazarı kontrol etme ve böyle bir gerekçeyle farklı farklı görünüme sahip kimselerin iç dünyasına göz atmayı alışkanlık hâline getirmiş Fazılbeğ, pazarın tamamen parçalanarak yok olmayacağına, bir yerde mutlaka bir çare bulunacağına inanır.

Neticede Fazılбек sahip olduğu bilgi ve tecrübelerine dayanarak, yazarla birlikte rahat hareket ederken, batmakta olan pazarı, öncelikle, düşünce ve zekâ hamisi sayılan kıraathane yani okumanın daha sonra da her türlü çıkardan uzak olan aşkın kaçınılmaz felâketlerden kurtaracağı sonucuna ulaşır.

Bunun dışında, Fazılбек'e göre, insaf ve diyanet, iman ve itikat, dürüstlük ve doğruluğun her an yürürlükte olması; dolandırıcılık, yalan ve ihanet damarlarının kesilmesi pazarda iyiliğin tecellisi için şarttır.

Yazar, romanında Fazılбек'i pazara benzer dünya hayatında, adalet ve hakikat ağacını büyütme ve korumaya hizmet edecek böyle bir hayırlı işle görevlendirir. Nitekim istek ve irade yolunda savaşmak için hazırlanmış Fazılбек'in yüreğinde, Mevlâna Celâlettin Rumî'nin söylediği gibi, istek, heves ve dert yaşar. Zor psikolojik şartlar içinde dünya görüşü, inançları ve tahammülünü şekillendirmeyi başaran Fazılбек'in manevi düşüncelerini ve sosyal görüşlerini gerçekleştirmeyi en önemli görevi kabul etmesi de bunun sonucudur.

Fazılбек'in karakteri ve dünya görüşü, karmaşık psikolojik süreç içerisinde, Kasımbek, Kadriye, Diyarbek, Bahtış, Uluğ Kasım, Hadi Petteçi, Gulamcan, Sadrettin, Zer Dede, Egem Dede, Merhume Anne, Naynov Zakun, Fatime Ana, ihtiyar kadın gibi mecaza dayalı karakter ve tiplerle bir arada şekillenir. Eserde *Kıraathane*, *Insafiler*, *Çayhana*, *Nacins*, *Muallak*, *Kapan*, *ariston*, *hendekteki at* gibi sembolik karakterler de vardır. Eserdeki gerçek, romantik, mistik ve mitolojik karakterlerle mecaz tipler arasında ruhsal ilişki kurarken ve onları gözlemlerken Fazılбек pazarın sosyal felsefesini iyice kavramaya başlar. Böylece Fazılбек'in hem gerçek hem mecazi sıfatları taşıyan şahıs olduğu ortaya çıkar.

Romanın yapısı ve estetik idealin mahiyetini daha da sağlamlaştıran, toplum ve şahıs psikolojisini açıkça ifade eden estetik ve mecazi hususlar özel tahlil gerektirmektedir.

Romanda *Insafiler* kavramına rastlanır. Bu kavramın altında birleşen pazar ortamı ve psikolojisini olumlu mahiyette değiştirmeye iyiliğin tecellisi için mücadele etmeye azmetmiş iyi niyetli insanlar şeklinde tarif edilir.

Dışarıdan bakıldığında, grupta kimin olduğu ve onların neler yaptığı pek fark edilmez. Olaya ciddi bakılırsa, farklı bir manzara göze çarpar. Sanat

mantığı açısından bakıldığında, *Insafilerden* birinin Fazılбек, diğerinin de Kadriye olduğu anlaşılır.

Yazar romanda *Kıraathanenin* insan kalbini her türlü musibet ve kötülüklerin etkisinden koruyan, iman ve inancın dayanabileceği kudretli faktör olduğunu Fazılбек ve Kardiye'nin yaptığı çabalar vasıtasıyla abartılı mahiyette göstermiştir.

Sanjar Sodiқ'ın belirttiğine göre, yazar romanda “marifet” (eğitim) kelimesini bir kez bile kullanmadan bazen modern, bazen gerçekçi yöntemleri bazen de romantizm metotlarını kullanmak suretiyle romanın insanlık için “imdat kalesi” olduğu felsefesini ve eğitimin gayesini tesirli bir biçimde tasvir etmeye muvaffak olmuştur.

Kitap, güzellik ve iyi niyeti içerisinde muhafaza eden kiraathanenin kurtarıcı güç olduğunu derinden hisseden Fazılбек, ilim ocağını korumak, kitabın değerini yükseltmek için yardıma daima hazırdır. İnsanların kitap okudukları sürece pazardaki hırsızlık ve dolandırıcılıkların yok olacağını, hendekte can çekişen atı kimsenin kurtarmak istemediğini, yer altında üreyen fare sürüsünün her yeri bastığını, ihtiyar kadının çocuk doğurma arzusunu, Naynov Zakun'un zamansız ölümünü gören Fazılбек, bunların nedenlerinin gün gelip herkesçe anlaşılacağına ve bunlara çözüm bulunacağına inanır. Fazılбек kiraathaneyi sadece zekânın ve düşüncenin geliştiği yer olarak görmez. Burası aynı zamanda insanlığın manevi yönden güçlenmesini de sağlayacaktır. O, kitaplar ülkesinde mutluluğun gizli olduğunu hissederken, sevgiye ve gerçek aşka dayalı aile kurmanın doğru olduğunu düşünür. Bu sebepten o dürüstlüğe dayalı geleceğin temeli olan aileyi, gerçek aşk ve sevgiyi savunur. Kalbin sesini dinlemeden, yakın akrabalarının isteğiyle yapılan evlilikleri, pazarda olup bitenleri ve insanların yaşadıklarını bir arada sıralar.

Romanda hayatın değişmez gerçekleri olan doğum ve ölümle ilgili felsefi, tasavvufi ve edebi konuların ayrı bir yeri vardır. Bu iki gerçekle ilgili olaylar Fazılбек'in ruh dünyasındaki değişme ve gelişmelerin içerisinde geçer. Doğum ve ölüm kanununun pazar yaşamının bir parçası olduğu konusunda Uluğ Kasım'la tartışmada ve doğurma yaşını geçmiş ihtiyar kadınla yüz yüze geldiğinde, Fazılбек'in dünyası alt üst olur. Pazarın dengesini sağlayan ve insanoğlunun kaderini belirleyen çocuklarının

doğmasındaki azalma, bunun aksine farelerin sayılarının biteviye çoğalması, bu da yetmiyormuş gibi açgözlü mahlûk olan Nacins'in birden ortaya çıkması onun ıstıraplarını daha da derinleştirir.

Fareler ve Nacins, romanın sanatsal mahiyetini daha da genişleten ve derinleştiren mecazi karakterlerdir. Onlar açgözlülük ve cehaletin simgesidir. Yine onlar gerçek ticaret kurallarını ve kültürün esaslarını çiğneyerek esnafın psikolojisine yerleşir.

Nacins adaletle ihanet arasında bulunan kimselere (*Ecepzat*) hükmeder ve onlara her dediğini yaptırır. O, eziyet ettiği kimselerin ekmeği ve malıyla geçinir. Açgözlü canavar olan Nacins sadece bir çayhaneye yetmez, nitekim tüm pazar onun emri altındadır. Şiddet ve korkunun temsilcisi olarak nüfuzunu suiistimal eder; etrafa yalan, dolandırıcılık, hırsızlık tohumunu eker.

Şiddet ve korkunun sembolü olan Nacins'in dış görünüşü, davranışları ve eylemleriyle çevresine yaydığı endişe ve korku, eserin başından sonuna kadar okuru tesirine alır. Nacins'le birlikte çoğalan ve karşısından çıkan her şeyi silip süpüren fareler, yazar tarafından büyük maharetle tasvir edilmiştir.

Yazar *Jajman* adlı öyküsünde iyilik ve adaletin düşmanı olan Jajman karakterini yaratmış, o canavarla ilgili olayları gerçekçiliğin, modern ve mistik romantizmin metotlarıyla tasvir etmek suretiyle, önemli sanatsal sonuçlar elde etmiştir.

Bozor romanında *Jajman*'daki karakterden yola çıkarak, bu karakteri Nacins'e dönüştürmüş, böylece onu daha da kuvvetli kılmayı başarmıştır. Yazarın bu tavrı kahramanın güçlendirilmesi yönünden doğru gibi görünse de iki romanın kahramanları arasında ortak tipi kullanması okuyucu da kuşku uyandırır. Yine de öyküde Jajman karakteri vasıtasıyla anlatılan cehalet ve kötülükler, romanda daha geniş mahiyette verilmeye çalışılmış ancak *Jajman*'da olduğu gibi *Bozor* romanında da öyküde olduğu gibi ayrıntılı anlatılmamıştır. Cehalet ve kötülüğün simgesi olan canavarın bazı kötü işleri kapalı kalmış, ya da derinlemesine tahlil edilmemiştir. Romanın yapısında olayların gelişmesine pek dikkat edilmemiş, onun yerini bazen boş açıklamalar almıştır. Psikolojik evrilimler anlatılırken, bazen duygusallıktan uzak olan anlatıma yer verilmiştir. Dolayısıyla, yazarın asıl amacı belirsiz kalmıştır.

Eserin içerik ve mahiyetini Zerdüştlük inancının özünü oluşturan güzel söz, doğru düşünce ve iyi emel hikmeti daha da zenginleştirmektedir. Jajman kötülük tanrısı olan Arhiman'ın hizmetkârdır. Temizlik ve dürüstlüğün sembolü olan Zerdüş Dede, Jajman'ın düşmanıdır. Zerdüş Dede'nin iyilik tanrısı olan Ahuramazda'nın sadık müridi olarak telkin edilmesi de eseri daha da kuvvetli kılmıştır. *Jamjan* adlı öyküde bu tip varlık olarak eserin her satırında yaşamakta kahramanların toplumun ruhunda varlığını göstermektedir.

Romanda ise böyle değildir. Yazarın ve roman kahramanlarının konuşmalarından Nacins'in insanoğlunun bugünü ve yarını için korkunç manevi ahlâkî tehlike oluşturduğunu, birey ve toplum psikolojisini sarstığını yazarın ve roman kahramanlarının konuşmalarından öğreniyoruz. Bunun yanı sıra, romanın sadece bir iki sahnesinde adı geçen Zer Dede karakteri, Zerdüş Dede gibi eserin etkin sembolik karakterine dönüşemiyor. Onun psikolojik durumu, pazar ortamı ve Nacins'in dış görünüşüyle ilişkili olarak yorumlanmıyor. Tasvir ve yorumun detaylı olmaması sebebiyle Nacins karakteri, Jajman seviyesine; Zer Dede karakteri de Zerdüş Dede seviyesine ulaşamıyor. Kanaatimizce, Nacins ve Zer Dede karakterlerinin duygusal yönden etkili olmasını sağlamak için yazar, eser karakterlerinin ruhi durumunu betimleme yöntemini kullanmalıydı.

Sonuç olarak mahiyeti itibarıyla, *Bozor* romanı, bazı eksikliklerin dışında eğitici niteliği, genel felsefî bakış açısı ve felsefî sonuçlandırmalarıyla önem arz eder.

KAYNAKLAR

- Mavlono Caloliddin Rumiy, *Ichingdaki Ichingdadir*, Toshkent, Yozuvchi, 1997.
Izzat Sulton, *Adabiyot Nazariyasi*, Toshkent, O`qituvchi, 2005.
Karimov N., Mamacanov S., Nazarov B., Normatov U., Sharofiddinov O., *XX. Asr O`zbek Adabiyoti Tarixi*, Toshkent, O`qituvchi, 1999.
Normatov U., *Ijod Sahri*, Toshkent, Sharq, 2007.
Sanjar Sodiq, "Haqqoniylik Kuchi", *O`zbekiston Adabiyoti va San'ati*, 8 Kasım 2000.
Hurshit Dostmuhammet, *Bozor*, Toshkent, Sharq, 2000.
Kuranov D., "Adabiyot Nadir Yoxud Cho'lponning Mangu Savoli" *Adabiy-Tanqidiy Maqolalar*, Toshkent, Zarqalam, 2006.